

18 Μαΐου 2012

Μυστικισμός

Ορθοδοξία / Θεολογία

Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου & πάσης Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιος

Ορισμός - Χαρακτηριστικά

Σκοπός του Μυστικισμού είναι η βιωματική, υπαρξιακή αναζήτηση, η άμεση σχέση και η πνευματική ένωση με τον Θεό ή το θείο· αυτή επιδιώκεται με αυτοσυγκέντρωση, προσευχή, απάθεια, θεωρία, έκσταση. Ο Μυστικισμός αποτελεί συνήθως το διαισθητικό στοιχείο στη θρησκευτική εμπειρία και εμφανίζεται σε όλες σχεδόν τις θρησκείες, από τις πιο πρωτόγονες έως τις πιο εξελιγμένες. Κάποτε αναπηδά μέσα από πετρώδεις περιοχές μιας εξωτερικής θρησκευτικότητας, δίνοντας νέα άνθηση στο θρησκευτικό αίσθημα.

Λόγω των ποικίλων μορφών με τις οποίες εμφανίζεται στην Ιστορία των Θρησκευμάτων και των αντιφατικών στοιχείων τα όποια κάποτε περιλαμβάνει, δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός. Κατά κανόνα ο Μυστικισμός, ο οποίος εκφράζει την άμεση εμπειρία και σχέση του ανθρώπου με το Άγιο, διαφέρει από την αποκρυφιστική μυστικοπάθεια και τις απόκρυφες δοξασίες και τεχνικές.

Η σχέση Μυστικισμού και οργανωμένης θρησκείας εμφανίζεται ιδιότυπη, ένα μείγμα σεβασμού και δυσπιστίας. Συνήθως, ένα αληθινά θρησκευόμενο πρόσωπο έχει φλέβα μυστική, και ένας δονούμενος από τη βίωση του Αγίου μυστικός είναι έντονα θρησκευτική προσωπικότητα. Παρά ταύτα δεν πρέπει να συγχέεται η εν γένει θρησκευτικότητα με τον Μυστικισμό. Η θρησκεία είναι ένα πολύ ευρύτερο φαινόμενο. Όπως, εξάλλου, υπάρχουν μορφές μυστικισμού μη θρησκευτικές.

Δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία ως προς τα χαρακτηριστικά του Μυστικισμού. Η W.R. Inge (1889) είχε διακρίνει: Πρώτον, την εσωτερική γνώση. Δεύτερον, την ησυχία. Τρίτον, την ενδοσκόπηση. Και τέταρτον, την περιφρόνηση και παραμέληση των υλικών πραγμάτων. Στον 20ό αι. ως χαρακτηριστικά του Μυστικισμού αναγνωρίζονται συνήθως τα επισημανθέντα από τον W. James (1902): 1. Το ανέκφραστο (ineffability). 2. Το νοητικό στοιχείο (noetic), εφόσον η μυστική εμπειρία επιζητεί μιά ολική αντίληψη του σύμπαντος, που ασφαλώς ανήκει στη νοητική σφαίρα. 3. Η παθητικότητα (passivity). 4. Η παροδικότητα (transiency). Τελευταίως, ο L. Duprey (1987) προτείνει στη θέση της παροδικότητας την έννοια της ρυθμικότητας (rythmic), διότι η εμπειρία αυτή επανέρχεται με κάποιο ρυθμό. Και ακόμη προσθέτει ως 5, την ολοκλήρωση (integration), διευκρινίζοντας ότι η μυστική συνείδηση επιτυγχάνει να υπερβεί διάφορες αντιθέσεις και με την ενόραση να τις συνθέσει.

Πολλοί υποστήριξαν ότι υπάρχει κοινός παρονομαστής κάτω από τις πιο ποικίλες μορφές Μυστικισμού. Όσο όμως και αν διαπιστώνονται κοινά γνωρίσματα στη μυστική εμπειρία διαφόρων θρησκευτικών συστημάτων, σοβαρές επίσης είναι και οι αποκλίσεις, οι ιδιαίτεροι χρωματισμοί. Η κάθε μυστική εμπειρία διατηρεί κάτι το ειδικό, το προσωπικό.

Μέσα στον θρησκευτικό μυστικισμό διακρίνονται καθαρά δύο ρεύματα: το ένα, που γενικά θα μπορούσε να ονομασθεί μονιστικής ή μονιστικίζουσας κατευθύνσεως (Νεοπλατωνισμός, ινδουιστική Αντβάιτα, Ταοϊσμός), και το άλλο το θεϊστικό, που αναπτύχθηκε στις προφητικές θρησκείες. Στο πρώτο, το μυστικό βίωμα κορυφώνεται στον πλήρη αφανισμό του ανθρώπινου εγώ μέσα στην απόλυτη Αρχή ή το θείο Πνεύμα. Στο δεύτερο, η ανθρώπινη προσωπικότητα εξυψώνεται και διατηρείται ενωμένη με τον Θεό. Ανάλογα με τον βαθμό της συμμετοχής του

Μυστικού στη διαδικασία για την επιστροφή του στον Θεό, ο Μυστικισμός εμφανίζεται ως ενεργητικός, θεωρητικός ή ησυχαστικός.

Ως προς τους εξωτερικούς τύπους, διακρίνονται:

1. Θεωρητικές και διανοητικές μορφές Μυστικισμού, στις οποίες αναζητείται μια συνεκτική ενότητα. Και εδώ αναπτύχθηκαν ήπιοι η ακραίοι, εξωστρεφείς ή εσωστρεφείς, θεϊστικοί ή μη θεϊστικοί τύποι.
2. Μορφές αφοσιώσεως, που τονίζουν το συναισθηματικό στοιχείο και επιζητούν την προσέγγιση του Απολύτου με την αγάπη.
3. Εκστατικές και ερωτικές μορφές, που προκαλούν ερωτικά αισθήματα και εξάρσεις. Μερικές φορές οι δύο τελευταίοι τύποι συγχέονται.

Η μυστική εμπειρία συχνά αναπτύσσει μέσα στην ανθρώπινη συνείδηση τη συναίσθηση της παγκοσμιότητας και της ενότητας με όλους τους ανθρώπους. Συνήθως, στις πνευματικότερες μορφές μυστικισμού δεσπόζει ειρηνική, ενοποιός διάθεση. Οι μυστικές εμπνεύσεις ζωογονούν το θρησκευτικό βίωμα, κρίνουν και υπερβαίνουν τις παραδοσιακές θρησκευτικές δομές, κάποτε αμφισβητούν και σείουν τη συμβατική εξωτερική θρησκευτικότητα, ενώ δεν λείπουν και οι επικίνδυνες παρεκκλίσεις.

Ίχνη Μυστικισμού σε πρωτόγονους πολιτισμούς

Η βεβαιότητα ότι ο άνθρωπος μπορεί να επικοινωνήσει με μία υπέρτερη δύναμη, να την προσοικειωθεί, να υπερβεί τα όρια του σώματος του, να ενωθεί με μία θεότητα, συναντάται ήδη σε πρωτογενή θρησκευτικά στάδια και πρωτόγονους πολιτισμούς. Φαινόμενα που κλίνουν προς τον Μυστικισμό διαφαίνονται σε ορισμένες πλευρές του Σαμανισμού -ο οποίος αναπτύχθηκε από λαούς της Β. Ασίας, Ευρώπης και Αμερικής-, καθώς επίσης σε θρησκευτικά έθιμα των αυτοχθόνων της Αυστραλίας, της Αμερικής, ως και στην πνευματοληψία διαφόρων αφρικανικών λαών. Ως μυστικό στοιχείο στον Σαμανισμό θα μπορούσε να θεωρηθεί η βεβαιότητα στην παρουσία του θείου στον Σαμάνα, η πίστη ότι κατά την έκσταση η ψυχή του εγκαταλείπει το σώμα, για να ενωθεί με τον Θεό η τουλάχιστο να παραμείνει μπροστά του.

Η έκσταση, εξάλλου, κατά την οποία ο άνθρωπος δεν έχει συνείδηση των εξωτερικών ερεθισμών και υπόκειται σε εξαιρετικές εμπειρίες, γνωστή ήδη στη λατρεία του Διονύσου, παρουσιάζεται σε πολλές γηγενείς θρησκείες στην Αφρική και την Αμερική. Η κατάσταση αυτή σε πρωτόγονους πολιτισμούς προκαλείται με διάφορα μέσα: ναρκωτικά, νηστείες, εκκωφαντική μουσική, οργιαστικούς χορούς.

Ιδιαίτερα η όρχηση εντείνει τις ψυχοσωματικές δυνάμεις, για να οικειοποιηθεί ο άνθρωπος υπερβατική δύναμη ή να ενωθεί με ένα υπέρτερο πνεύμα. Η έκσταση συνήθως προϋποθέτει την πίστη ότι ο άνθρωπος μπορεί να μεταμορφωθεί και να ενωθεί με το θείο. Παραμένει βεβαίως συζητήσιμο κατά πόσον τα φαινόμενα αυτά εντάσσονται στον θρησκευτικό Μυστικισμό. Θα μπορούσαν, εντούτοις, να θεωρηθούν προστάδια, τάσεις ή ίχνη Μυστικισμού, υποδηλώνοντας τη φορά του ανθρώπου προς υπερβατικές μυστικές εμπειρίες.

Ελληνικός Μυστικισμός

Ο ελληνικός μυστικισμός πρωτοαναπτύχθηκε κυρίως φιλοσοφικά στην περί ενός και παντός διδασκαλία των προσωκρατικών φιλοσόφων και μέσα στο ευρύτερο θρησκευτικό κλίμα που είχαν δημιουργήσει η διονυσιακή λατρεία και τα ορφικά μυστήρια με τον εκστασιακό χαρακτήρα τους. οι μύστες του Διονύσου πίστευαν ότι γίνοντο «ένθεοι», ενώ οι ορφικοί αποσκοπούσαν στην επιστροφή στη θεία ουσία με την έκσταση. Η ελληνική φιλοσοφική διάνοηση εξευγένισε τις αρχικές παραστάσεις ενώσεως με το θείο των ελληνικών μυστηρίων και στη θέση των παλαιών τελετουργιών καλλιέργησε την έκσταση που προκαλείται κυρίως με διαλογισμό.

Οι Έλληνες ανέπτυξαν, μεταξύ άλλων, τον μονισμό και τον πανθεισμό, διδάσκοντας ότι ο κόσμος προέρχεται από μία πρώτη Αρχή, στην οποία και επιστρέφει. Μ' αυτήν τη σύλληψη συνδέθηκε η αντίληψη της αιώνιας ανακυκλήσεως των όντων και ακόμη η θεωρία της μετεμψυχώσεως. Ο Πλάτων (428/427-348/ 347 π.Χ.) πλούτισε περισσότερο τον ελληνικό φιλοσοφικό μυστικισμό με τη θεωρία του περί ιδεών, ενώ οι στωικοί προσέφεραν την πανθειζουσα φιλοσοφία περί λόγου.

Η πιο εντυπωσιακή όμως μυστική σύνθεση πραγματοποιήθηκε με τον Νεοπλατωνισμό, που συνέκρασε στοιχεία από την πλατωνική, αριστοτελική, πυθαγόρεια και στωική φιλοσοφία, συμπληρώνοντας πιθανώς το αμάλγαμα αυτό με συλλήψεις της ιουδαϊκής ερμηνευτικής παραδόσεως. Ο Νεοπλατωνισμός παρουσιάσθηκε ως καθολικό φιλοσοφικό σύστημα, ανυψωτικό πνευματικά και εδραίο διανοητικά. Ιδρυτής του θεωρείται ο Αμμώνιος Σακκάς (175-242), αλλά διαμορφωτής του υπήρξε κυρίως ο Πλωτίνος (206-269), που δίδαξε στη Ρώμη.

Στη συνέχεια αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Πορφύριο (232-303), τον Ιάμβλιχο (205-330) στη Συρία και τον Πρόκλο (411-485) στην Αθήνα. Για τον Νεοπλατωνισμό, αρχή και πηγή του κόσμου είναι το Εν, το Πρώτο, το Αιώνιο, το Ύψιστο, το Αγαθό, που ταυτίζεται με τον Θεό. Ο κόσμος προήλθε από το εν με απορροή, που συντελέσθηκε σε επάλληλες φάσεις. Πρώτη απορροή είναι ο νους, ο

όποιος αποτελείται από ιδέες που αντιστοιχούν στον πλατωνικό νοητό κόσμο, δεύτερη η ψυχή του παντός, τρίτη οι επιμέρους ψυχές και τελευταία η ύλη, που είναι περισσότερο απομακρυσμένη από το Εν. Στη φιλοσοφία του Πλωτίνου κάθε απορροή από το εν αντανακλά την πρότερα της ως εικόνα. Αυτό σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο από εξωτερικό αντίγραφο· η κάθε σφαίρα της πραγματικότητας αναφέρεται στο βάθος της ουσίας της σε μιά ανώτερη και πρέπει να επιστρέψει σ' αυτήν. Με τη μεταφυσική αυτή, και κυρίως με τη θεωρία της απορροής, συνάπτεται ο νεοπλατωνικός μυστικισμός.

Η ανθρώπινη ψυχή πρέπει να διαπεράσει τα σύνορα των αισθήσεων, της ύλης, και να κοινωνήσει με το Εν, το Απόλυτο. Η τελική ένωση μαζί του συντελείται με ασκητική κάθαρση και έκσταση που οδηγεί στη μυστική θεωρία του θείου. Η πλωτίνεια ένωση με το εν έχει ονομασθεί εκστατική, αλλά κυρίως είναι εισδυτική (διείσδυση εις εαυτόν). Ο Πλωτίνος ενέταξε στο σύστημα του τις τέσσερις βασικές αρετές της πλατωνικής ηθικής - σοφία, ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη - , απλώς ως προϋποθέσεις. Εκείνο στο οποίο κυρίως αποβλέπει ως ύψιστο σκοπό, ως ευδαιμονία και αγαθό, είναι η μυστική ένωση της ψυχής με τον Θεό. Η συγχώνευση με το εν μπορεί, κατά τον Νεοπλατωνισμό, να πραγματοποιηθεί ήδη κατά τη διάρκεια του επίγειου ανθρώπινου βίου. Ο Πλωτίνος και ο Πορφύριος υποστήριξαν ότι είχαν τέτοια εμπειρία. Γενικά, η νεοπλατωνική διδασκαλία παρουσιάζεται μάλλον ψυχρή, χωρίς συναισθηματισμό και οράματα. Ο Νεοπλατωνισμός υπήρξε ο μεγάλος αντίπαλος του Χριστιανισμού και στην αντιπαράθεση μαζί του ορισμένες ιδέες μεταπλάσθηκαν από τους χριστιανούς μυστικούς.

Κινεζικός Μυστικισμός

Στην Κίνα βλάστησε και αναπτύχθηκε ένα από τα πιο αρχαία μυστικά συστήματα. Το θεωρητικό του υπόβαθρο βρίσκεται στα αρχαία φιλοσοφικά αξιώματα του Λάο-Τσέ και τα αποφθέγματα της ποιητικής δημιουργίας του Τσουάνγκ-Τσέ. Το βασικό ιερό βιβλίο του Ταόισμού *Τάο-τε-Τσίνγκ* (προφερόμενο Ντάου-ντα-Τσίνγκ), που αποδίδεται στον Λάο-Τσέ (6ος αι. π.Χ.), καθορίζει μιά γραμμή ασκητική με πολλές μυστικές τάσεις. Η ύψιστη πραγματικότητα, το Τάο, προσδιορίζεται με αντιφατικές φράσεις και αποφατική γλώσσα. Είναι αθέατο, ακατανόητο, άμορφο, τέλειο, αναλλοίωτο, απρόσωπο, πληροί τα πάντα, είναι πηγή των πάντων. Υπήρχε πριν από όλους τους αιώνες, πριν από τη γη και τον ουρανό. Είναι η πρώτη αρχή του σύμπαντος. Πρόκειται για μιά τάση μονιστική, που διαβλέπει απόλυτη ενότητα στο σύμπαν.

Η ταόιστική αντίληψη για τη δημιουργία είναι ότι από το Τάο προήλθε το Εν,

δηλαδή η μεγάλη Μονάδα, και από αυτήν οι δύο πρώτες ουσίες, «γιάν» και «γίν », θετική και αρνητική, που αντιπροσωπεύουν και αγκαλιάζουν όλες τις μεγάλες αντινομίες: φως-σκιά, αρσενικό-θηλυκό κ.λπ. Τέλος, αυτές γέννησαν τον ουρανό, τη γη, τον άνθρωπο· από αυτές προήλθαν όλα τα δημιουργήματα. Το Τάο δεν είναι μόνο η απόλυτη πηγή κάθε υπάρξεως, αλλά συγχρόνως κρατάει σε αρμονία όλα τα φαινόμενα της φύσεως. Η ενέργεια του είναι αναγκαία και αυτόματη. Αποτελεί τον ύψιστο ανθρώπινο σκοπό. Ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώξει την αυτοεγκατάλειψή του στο Τάο. Βασικά, τα μέσα γι' αυτή την εναρμόνιση είναι η ησυχία, η απάθεια, η επιστροφή στην πρωτόγονη απλότητα.

Η βασική θέση που προτείνει ο Ταοϊσμός (η περίφημη «γούό γουάι») θα μπορούσε να συνοψισθεί στην παρότρυνση «μην κάνεις τίποτε» ή «κάνε το καθετί μην κάνοντας τίποτε». Για να επιτύχει ο άνθρωπος τον συντονισμό με το Τάο και να βρίσκεται σε αρμονία με τα εξωτερικά πράγματα, η ταοϊστική παράδοση καθόρισε μιά μυστική διαδικασία, με πρώτη φάση την κάθαρση, δεύτερη τον φωτισμό -όταν η αρετή δεν χρειάζεται πλέον μιά συνειδητή προσπάθεια, αλλά γίνεται αυθόρμητα και τρίτη, την εσωτερική ενότητα. Όλοι οι άνθρωποι δυνάμει μπορούν να προχωρήσουν προς το Τάο. Ο Ταοϊσμός κήρυξε την περιφρόνηση του πλούτου, των ηδονών, της συσσωρεύσεως γνώσεως και διαμόρφωσε μιά νοοτροπία διαμετρικά αντίθετη από την αντίστοιχη του κλασικού Κομφουκιανισμού.

Αργότερα, ο Ταοϊσμός εκφυλίστηκε σ' ένα σύστημα μαγείας, αλχημείας, αποκρυφιστικής μυστικοπάθειας. Το έργο του Τάο-Λίνγκ (1ος ή 2ος αι. μ.Χ.) έδωσε στον Ταοϊσμό σαφέστερη εξωτερική οργάνωση· ιδρύθηκαν πολλά μοναστήρια, ανδρικά και γυναικεία, που παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τα βουδδιστικά, καθώς και ναοί, οι όποιοι στέγασαν ποικίλες εικόνες διαφόρων θεοτήτων. Ανεξάρτητα από αυτή την εξέλιξη, ο κινεζικός μυστικισμός στις βασικές του πηγές εμφανίζει χαρακτηριστικές ομοιότητες με τον Νεοπλατωνισμό, με τον όποιο συμφωνεί τόσο στο θέμα της τελικής ενότητας, που είναι απρόσιτη στη γνώση και μπορεί να επιτευχθεί με διαίσθηση, ανάταση και έκσταση, όσο και στην άποψη ότι η απόλυτη Αρχή δεν μπορεί να ταυτισθεί με το όλο ή μέρος του υλικού σύμπαντος.

Ινδουιστικός Μυστικισμός

Οι Ινδοί διακρίθηκαν σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους για έντονη μυστική διάθεση. Τον Ινδουισμό διατρέχει μιά εσωστρεφής μυστική τάση στις περισσότερες όψεις του, τόσο στις φιλοσοφικές και μεταφυσικές πτήσεις, όσο ακόμη και στις λατρευτικές εκδηλώσεις, που προσεγγίζουν τα σύνορα του Σαμανισμού και της μαγείας. Η αναζήτηση της πρώτης Αρχής πρωτοεμφανίζεται ήδη σε ορισμένα κείμενα των Βεδών (όπως στον Ύμνο της δημιουργίας). Από την

έμφαση στη σπουδαιότητα της θυσίας αναδύθηκε η λέξη Μπράχμαν (Brahman), που στην αρχή δήλωνε την ιερή δύναμη που είναι παρούσα στη θυσία και αργότερα έφθασε να σημαίνει το Απόλυτο.

Κυρίως όμως οι Ουπανισάντ συγκέντρωσαν το διάσπαρτο υλικό του ινδικού διανοητικού μυστικισμού και προσέφεραν μιά πλούσια πηγή, που τον άρδευσε στους επόμενους αιώνες. Υποστήριξαν ότι το Μπράχμαν περικλείει τα πάντα -ό,τι υπάρχει και ό,τι δεν υπάρχει- και ότι είναι μέσα σε όλα και πάνω από όλα, πέρα από κάθε ορισμό: μιά ύψιστη, απρόσωπη Αρχή. Παράλληλα με την αντίληψη περί Μπράχμαν ανελίχθηκε η διδασκαλία περί άτμαν, που συνιστά το αόρατο τμήμα της ανθρώπινης υπάρξεως. Σε επόμενη φάση η ινδική σκέψη θα ταυτίσει το Ένα και μοναδικό Μπράχμαν με το Ατμαν. Η σχέση της κοσμικής ψυχής του παντός με την ατομική ψυχή κάθε ανθρώπου μοιάζει με τη σχέση που περιέγραψε αργότερα ο Πλωτίνος.

Από τις Ουπανισάντ κυρίως, πήγασε μιά από τις τυπικότερες μορφές μυστικισμού, που σε πολλά συμβαδίζει με τον πανθεϊστικό μονισμό. Αναπτύχθηκε φιλοσοφικά από τη Βεντάντα, ένα από τα έξι ορθόδοξα φιλοσοφικά θρησκευτικά συστήματα του Ινδουισμού, και ιδιαίτερα από τον κλάδο της Αντβάιτα. Η μη-δυϊστική σχολή της Αντβάιτα Βεντάντα (Advaita Vedanta) διαμορφώθηκε φιλοσοφικά, όπως είδαμε, κυρίως από τον Σάνκαρα (788-820), που υποστήριξε τη μη πραγματικότητα του κόσμου, τη μη δυαδικότητα του Μπράχμαν και τη μη ύπαρξη διαφοράς ανάμεσα στο Ατμαν και το Μπράχμαν.

Σύμφωνα με αυτή, μιά και μόνη σταθερή πραγματικότητα υπάρχει, το Μπράχμαν, το οποίο ενυπάρχει και στον άνθρωπο ως ατμαν. Το ατμαν δεν ταυτίζεται με αυτό που στην ελληνική ονομάζεται ψυχή. Είναι το σταθερό και αναλλοίωτο, που παραμένει όταν αφαιρεθούν αυτά που σκεπτόμαστε, που θέλουμε, που αισθανόμαστε. Με την ενόραση και την επίγνωση που μπορούν να προέλθουν από τη μυστική εμπειρία, ο άνθρωπος κατορθώνει να συνειδητοποιήσει την ταυτότητα του με το υπέρτατο Μπράχμαν, αναφωνώντας το: «συ είσαι τούτο» (τάτ τβάμ ασύ), δηλαδή το πνεύμα σου είναι ένα με το όλον, είσαι το όλον. Ο αφανισμός της ίδιας της προσωπικότητας και η ένωση του ατομικού ατμαν με το Μπράχμαν είναι η λύτρωση. Η πνευματική ύπαρξη του ανθρώπου, μιά σταγόνα από τον ωκεανό, επιστρέφει, ύστερα από ποικίλες μεταμορφώσεις και μετεμψυχώσεις, ύστερα από την περιπέτεια της σασάρα, στην υπέρτατη και απόλυτη πηγή της. για να προχωρήσει όμως κανείς σ' αυτό το μυστικό μονοπάτι, απαιτείται άσκηση, παραμερισμός των επιθυμιών και κυρίως γνώση, που αποκτάται με έντονη διανοητική αυτοσυγκέντρωση.

Ο άλλος τύπος μυστικισμού που αναπτύχθηκε στην Ινδία συνδυάσθηκε με ένα

δυναμισμό και στηρίχθηκε φιλοσοφικά από μιά άλλη μεγάλη ορθόδοξη Ινδουιστική σχολή, τη Σάνκνυα. Αυτή υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο διαφορετικές αρχές, η «πράκτι», υλική αρχή, πηγή ενέργειας, και η «πουρούσα», ξεχωριστές πνευματικές οντότητες. Οι τελευταίες μπορούν και πρέπει να ελευθερωθούν από την ύλη, με μιά συστηματική προσπάθεια αυτοσυγκεντρώσεως, σε μιά μυστική αυτομόνωση. Ο μυστικισμός αυτός δεν οδηγεί σε συγχώνευση με μιά υπερβατική οντότητα, δεν σχετίζεται με τον πανθειστικό μονισμό, αλλά οδηγεί σ' έναν απόλυτο ατομικισμό.

Μιά τρίτη κατεύθυνση του ινδικού μυστικισμού έχει έντονο θεϊστικό χαρακτήρα. Οι πηγές του βρίσκονται στο περίφημο μυστικό ποίημα «Μπαγκαβάτ-γκιτά». Εδώ η διήγηση για τον Κρίσνα προϋποθέτει σαφή θεϊστική τοποθέτηση. Προτείνει μιά σύνθεση θεωρητικής και δραστήριας ζωής, ενώνοντας μονισμό και θεϊστικό ρεύμα. Παρακινεί σε νοητική πειθαρχία, ηρεμία, απάθεια, με τα όποια και ο πιο δραστήριος άνθρωπος θα κατορθώσει να ανακαλύψει την παρουσία του αιώνιου σε όλα τα πράγματα. Το ποίημα αυτό, που κορυφώνεται στο δράμα και τη θεοφάνεια του Κρίσνα, καταλήγει με τη συμβουλή να αναζητεί κανείς τον Θεό με αφοσίωση σ' αυτόν μάλλον παρά με τον αυτοβυθισμό. Έτσι εξαίρει την μπάκτι (bhakti), την οδό της αφοσιώσεως σε προσωπική θεότητα.

Αυτός ο τύπος του αγαπητικού μυστικισμού στερεώθηκε φιλοσοφικά κυρίως από τον Ραμανουτζα (1017-1137) και τη σχολή που ίδρυσε. Κατ' αυτήν υπάρχουν τρεις απόλυτες αρχές, ο Θεός, οι ψυχές και η ύλη, και ο Θεός αποτελεί τη μοναδική αυτόνομη πραγματικότητα, τόσο της ψυχής, όσο και της ύλης. Ο Ραμανουτζα στη θέση του απρόσωπου Απολύτου τοποθετεί και πάλι την παραδοσιακή αντίληψη περί προσωπικού Θεού, που βοηθεί την ψυχή στον δρόμο για τη λύτρωση και αντί της ψυχρής διανοητικής μεταφυσικής αναζητήσεως συνηγορεί για μιά βιωματική στάση αφοσιώσεως.

Από το γόνιμο αυτό φιλοσοφικό έδαφος άντλησε νέους χυμούς ο ερωτικός μυστικισμός, που άνθησε στην Ινδία ως αφοσίωση (μπάκτι). Ο ινδικός συγκινησιακός τύπος μυστικισμού έφθασε σε μιά υστερική φόρτιση και έξαρση στον μυστικισμό του Τσαϊτάνυα (1486-1534) και των οπαδών του, καθώς και στον αισθησιασμό ορισμένων άλλων ινδουιστικών αιρέσεων. Η μπάκτι θρησκευτικότητα παρουσίασε ιδιαίτερη ακμή στη δεύτερη χιλιετία και συνεχίζει να επηρεάζει έως σήμερα την ινδική πνευματικότητα.

Βουδδιστικός Μυστικισμός

Εφόσον ο Μυστικισμός είναι η άμεση, διαισθητική σχέση με το Απόλυτο, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, μένοντας συνεπής σ' αυτό τον αυστηρό ορισμό, ότι δεν υφίσταται βουδδιστικός μυστικισμός, διότι στις κλασικές μορφές αυτού του

θρησκευματος δεν γίνεται δεκτό ότι υπάρχει Απόλυτο. Αντίθετα προς τις προφητικές θρησκείες, που το μήνυμά τους καθορίζεται από τον λόγο, ο Βουδδισμός, ως θρησκεία της σιωπής, αρνείται όλους τους τρόπους ονομασίας του Απολύτου, ενώ στο βάθος αφήνει να διαφαίνεται ότι δέχεται ένα άρρητο Απόλυτο, που το ταυτίζει με την κενότητα. Προβάλλοντας την ιδέα του «ανάτμαν»-«ανάττα» (μη-ψυχής), θέτει ως ιδανικό την επίτευξη της «νιρβάνα». Άλλα ενώ αρνείται ένα πραγματικό, θετικό Απόλυτο, δέχεται έναν απόλυτο σκοπό.

Η βουδδιστική κατάδυση και διάλυση στην κενότητα θα μπορούσε να θεωρηθεί μία *sui generis* μυστική εμπειρία, που αντιστοιχεί με τη συγχώνευση στο εν της Ινδουιστικής Αντβάιτα ή του Νεοπλατωνισμού. Είναι επίσης ενδεικτικό ότι ο τελικός βουδδιστικός σκοπός, η νιρβάνα, περιγράφεται με αποφαστικό βέβαια τρόπο, με μυστικές όμως φράσεις, δανεισμένες από τον Ινδουισμό. Τέλος, στη λατρευτική πράξη, όταν ο βουδδιστής ευχαριστεί τη χωρίς όνομα πηγή κάθε συμπαθείας και καλοσύνης, συντονίζεται σιωπηλά, υποσυνείδητα, με μία ανομολογούμενη πίστη στην ύπαρξη ενός ευνοϊκού Απολύτου.

Αντίστοιχα με τις ιδιαίτερες θεωρητικές αντιλήψεις, που τονίστηκαν στους τρεις κλάδους του Βουδδισμού, εξελίχθηκε και η μυστική έφεση. Στον Χιναγιάννα κλάδο τα στοιχεία του παρουσιάζονται πιο υποτονικά, γίνονται όμως εμφανή στα τρία τελευταία στάδια της οκταπλής ευγενικής οδού, που σχετίζονται με την περισυλλογή, την έντονη νοητική συγκέντρωση και τον αυτόβουθισμό («σαμάντι» - *samadhi*), ο οποίος στη συνέχεια επιτυγχάνεται με οκτώ άλλες διαδοχικές μορφές διανοητικής ασκήσεως («ντιάνα» - *dhyana*). Πρόκειται τελικά για μία πεποίθηση, που κατευθύνεται σε κάποια μυστική εμπειρία. Μέσα από αυτό το μονοπάτι ο βουδδιστής με τη δική του προσπάθεια οδηγείται στην επίγνωση, τον φωτισμό, τη νιρβάνα.

Ο Μαχαγιάννα Βουδδισμός άνοιξε νέους ορίζοντες στο μυστικό αυτό βίωμα, που οδηγεί στο απέραντο κενό. Η διδασκαλία για την απόλυτη κενότητα («σουνυάτα» - *sunyata*), την οποία ανέπτυξε φιλοσοφικά ο Ναγκαρτζούνα (τέλος 2ου αι. μ.Χ.) και προώθησε η σχολή Μαντυαμικά, υπερβαίνει όλες τις αντιλήψεις που σχετίζονται με τις έννοιες του είναι και του μη είναι. Εντούτοις, έχει σαφή σωτηριολογική πρόθεση και αποβλέπει να ξεριζώσει πλήρως τη δυνατότητα επιθυμίας και να οδηγήσει στην απόλυτη κενότητα. Ενώ η ιδέα του κενού εμφανίζεται στις Χιναγιάννα σχολές ως βασική ποιότητα του τελικού σκοπού, της νιρβάνα, στις Μαχαγιάννα η έμφαση στην κενότητα επεκτείνεται ακόμη και στα προπαρασκευαστικά στάδια. Διότι η απόλυτη πραγματικότητα είναι κενή, άδεια από κάθε διάκριση, εντελώς απροσδιόριστη. Η απελευθέρωση από την ψευδαπάτη αυτή που δημιουργεί ο κόσμος, έρχεται με το ξερίζωμα κάθε προσωπικής

ιδιότητας, επιθυμίας, και με την επίγνωση, που εδώ δεν σημαίνει επιστημονική κατάρτιση και γνώση, αλλά σχεδόν το αντίθετο της αντιληπτικής ικανότητας – επίγνωση που κερδίζει κανείς με έντονη μυστικιστική σιωπή.

Στα πλαίσια του Μαχαγιάνα Βουδδισμού αναπτύχθηκαν επίσης τάσεις ενός μυστικισμού αφοσιώσεως, όπως ο Αμινταϊσμός, που μοιάζει αρκετά με την μπάκτι θρησκευτικότητα του Ινδουισμού. οι οπαδοί του Αμίντα αναζητούν τη λύτρωση προσκολλώντας τη σκέψη τους στον ουράνιο αυτό Βούδδα. Αντίθετα, ο βουδδιστικός κλάδος του Ζεν, με απόλυτη συνέπεια στην αναζήτηση της κενότητας, καλλιέργησε τον *επίμονο* διαλογισμό, τη νοητική εξάσκηση, για την έξοδο από τη συμβατική λογική στην άμεση εμπειρία και τον φωτισμό. Αλλ' αυτή η κατάδυση στην κενότητα, όπως διαφαίνεται στον Ζεν Βουδδισμό, δεν καταλήγει σε μιά απόσυρση από τον παρόντα βίο, αλλά σε εξυψωμένη ικανότητα να αντιμετωπίζει κανείς καθετί και σ αυτή τη ζωή, ελεύθερος από πάθος και προσκόλληση. Αλλά κάθε μορφή Ζεν στον Βουδδισμό, όπως και κάθε μορφή γιόγκας στην ινδική θρησκευτικότητα ή άσκηση στον Νεοπλατωνισμό δεν είναι κατ' ανάγκη μυστική.

Στον Βατζραγιάνα Βουδδισμό, που ονομάσθηκε και εσωτερικός, όπως εξελίχθηκε στο Θιβέτ, αναπτύχθηκαν περίπλοκες διδασκαλίες αποκρυφισμού και μυστικοπαθών ροπών. Ιδιαίτερα για την επίτευξη του φωτισμού καλλιεργήθηκαν σύνθετη μυστική γνώση, έντονη περισυλλογή, γιογκική άσκηση, ερωτικοί συμβολισμοί και κυρίως η έκσταση με απόκρυφες πλευρές και ψυχοσωματικές διεγέρσεις. Γενικά, μέσα στις διάφορες πολυδαίδαλες κατευθύνσεις και διδασκαλίες που αναπτύχθηκαν στον Βουδδισμό, διαφαίνεται η δυνατότητα μιας άμεσης επαφής με το Άρρητο, ενώ προσδιορίσθηκαν μεθοδικά δρόμοι, στη σύσταση τους μυστικοί, που οδηγούν στη συγχώνευση, στην απόλυτη σιωπή της νιρβάνα.

Ιουδαϊκός Μυστικισμός

Από την ποικιλία μορφών μυστικισμού που παρήγαγε ο Ιουδαϊσμός, άλλες ανέπτυξαν βαθιά διαλογιστικά συστήματα, άλλες καλλιέργησαν έντονες συναισθηματικές μορφές μυστικής εμπειρίας, γενικά όμως ο ιουδαϊκός μυστικισμός διακρίνεται για τον ζωηρό εσχατολογικό προσανατολισμό του. Ήδη στον 1ο αι. μ.Χ. εισέδυσαν στην ιουδαϊκή σκέψη πολλά στοιχεία του ελληνικού φιλοσοφικού μυστικισμού με την αλληγορική ερμηνεία που καλλιέργησε ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς (περίπου 15/10 π .Χ.-50 μ.Χ.).

Η πρώτη φάση του ιουδαϊκού μυστικισμού, η Μερκαβά (Merkavah) έχει κέντρο της το δράμα του Ιεζεκιήλ, περί του θρόνου άρματος. Άρχισε τον 1ο αι. μ.Χ.,

υιοθετώντας ένα σύστημα πνευματικών ασκήσεων που οδηγούσαν στο δράμα της δόξας του Θεού καθήμενου σε ουράνιο θρόνο. Στη μορφή αυτή μυστικισμού διαφαίνονται επιδράσεις γνωστικών αντιλήψεων, σχετικά με το «πλήρωμα», και ακόμη ελληνιστικών συνδυασμών μαγείας και μυστικισμού. Ο τύπος αυτός, ονομαζόμενος και νοτιοϊουδαϊκός, έδινε έμφαση στη θεωρία και την περισυλλογή. Παρήκμασε μετά τον 7ο αι., αλλά είχε μιά αναζωογόνηση στην Ιταλία, στους 9ο και 10ο αι.

Ο μεσαιωνικός Χασιδισμός, δηλαδή εύσεβισμός (χασίδ = ευσεβής), που συχνά αναφέρεται και ως βόρειος, άρχισε τον 12ο αι. στη Γερμανία, ως λαϊκή κίνηση στενά συνδεδεμένη με τον νόμο (χαλακά). Χαρακτηρίζεται από ζωντανή εσχατολογική συναίσθηση, που γίνεται πιο έντονη στην εξέλιξη της, έμφαση στην απλότητα, την απάθεια, τις ψυχικές αξίες, την προσευχή, την πνευματική άσκηση και το βύθισμα στη θεία αγάπη. Η χασιδική θεολογία εμφανίζει μερικές κοινές γραμμές με τον Νεοπλατωνισμό και ασχολήθηκε στο διανοητικό επίπεδο με τη δόξα του Θεού (καμπόθ), τονίζοντας ότι η δόξα είναι διαφορετική από την ουσία, τη βασιλεία και την κεκρυμμένη παρουσία του Θεού.

Το πιο σημαντικό μυστικό ιουδαϊκό ρεύμα υπήρξε η Καββάλα (ή Καμπάλα -qabbala), που αναπτύχθηκε στην Ισπανία τον 13ο αι. σαν ιδιαίτερη εσωτερική διδασκαλία, και στη συνέχεια, με την εκτόπιση των Ιουδαίων από εκεί (1392), διαδόθηκε σε μεγάλα τμήματα του ιουδαϊκού κόσμου. Το θεωρητικό σύστημα της έχει επηρεασθεί από θεολογικές και κοσμολογικές συλλήψεις γνωστικού τύπου, ενώ συγχρόνως απορρόφησε νεοπλατωνικές ιδέες, που είχαν διαχυθεί στον ιουδαϊκό και αραβικό πολιτισμό της 'Ισπανίας του 12ου και 13ου αι.

Το βασικό έργο της Καββάλα, ή *Zωχάρ* (Βίβλος Λαμπρότητας), που γράφηκε στην Ισπανία στην προσπάθεια να αναχαιτίσει το ορθολογιστικό ρεύμα, έδωσε στον παραδοσιακό Ιουδαϊσμό μιά κρυφή, μυστική ενέργεια. Κεντρική διδασκαλία της είναι η θεωρία περί 10 «σεφιρότ», που υπάρχουν ανάμεσα στον αίδιο Θεό και στα δημιουργήματα του, των 10 περιοχών, στις όποιες η θεία απόρροια εκτείνει εαυτήν. Το «πλήρωμα» αυτών των σεφιρότ δεν απορρέει από τον Θεό, αλλά παραμένει εν τω Θεώ. Η *Zωχάρ* τόνισε τον τελετουργικό συμβολισμό, ερμηνεύοντας τις ιεροτελεστίες ως μυστικά σημεία επαφής μεταξύ θείου και ανθρώπου, και γενικά ενίσχυσε την ιουδαϊκή αυτοσυνειδησία, φθάνοντας στο σημείο να διδάσκει ότι ο Ιουδαίος κατέχει μιά ποιότητα ψυχής που λείπει από τον μη 'Ιουδαίο.

Στην Καββάλα αναπτύχθηκε επίσης και μιά περισσότερο προφητική ροπή, με κύριο εκφραστή τον Αβραάμ Μπέν Σεμουέλ Άμπουλάφια (1240-1291), ο οποίος, συνδυάζοντας πολλά στοιχεία φιλοσοφικών θεωριών του Μαϊμόνιδη (1135/8-1204),

αποσκοπεί να βοηθήσει την ψυχή να λύσει τα δεσμά που τη συγκρατούν στον κόσμο της πολλαπλότητας και να διευκολύνει την επιστροφή της στην πρωταρχική ενότητα. για την επίτευξη αυτού του σκοπού συνιστάται ιδιαίτερα η ενατένιση, ή θεωρία ενός αφηρημένου αντικειμένου, π.χ. τα γράμματα του εβραϊκού αλφαβήτου. Η ανύψωση της συνειδήσεως σε μιά υψηλότερη κατάσταση ενότητας με τον Θεό αναπτύσσει και την ανθρώπινη προφητική ικανότητα.

Τον 16ο αι. στην Παλαιστίνη ορισμένοι Ιουδαίοι μυστικοί, εξόριστοι από την Ισπανία, έδωσαν στην Καββάλα μεσσιανική εσχατολογική κατεύθυνση. Μία από τις διδασκαλίες αυτής της σχολής, της οποίας σημαντικότερος εκπρόσωπος είναι ο Ισαάκ Λούρια (1534-1572), υπογραμμίζει ότι με την προσευχή και την εν γένει ευσέβεια του ο Μυστικός συμβάλλει ενεργώς στην αποκατάσταση της αρχικής τάξεως του σύμπαντος.

Τον 18ο αι. αναπτύχθηκε στην Πολωνία ένας νέος Χασιδισμός, περισσότερο συναισθηματικός παρά διανοητικός, που υπήρξε μάλλον ανανεωτική κίνηση παρά νέα θεολογική σχολή. Άρχισε με τον Μπέστ (Ίσραέλ μπέν Έλιέζερ, 1700-1760) και τον μαθητή του Ντόβ Μπαέρ. Απορρίπτοντας τις μεσσιανικές υπερβολές υιοθέτησε πολλά στοιχεία της μυστικής ευσέβειας της Καββάλα. Πιο πρακτικός και κοινωνικός, τόνισε τον ηθικό βίο, το χαρούμενο πνεύμα που πηγάζει από μιά μυστική εσωτερική εμπειρία. Αντιδρώντας στις τάσεις των διανοουμένων της ραββινικής ηγεσίας στην Ουκρανία και τη Ν. Πολωνία, τόνιζε την αξία του άπλου Ιουδαίου. Με αφετηρία καββαλιστικές διδασκαλίες σχετικά με τις θείες απορροές μέσα στη δημιουργία, έδινε περισσότερη έμφαση στην εσωτερική στάση του ανθρώπου, στην προσκόλληση στον Θεό παρά στη διανοητική επεξεργασία και κατανόηση της παραδόσεως. Σταδιακά ο Χασιδισμός, ενώ κράτησε την ιδιαίτερη ταυτότητα του διαμορφώνοντας αυτοτελείς κοινότητες, απομακρύνθηκε από την καββαλιστική επίδραση και έγινε μέλος της ιουδαϊκής ορθοδοξίας (Ασκενάζι) των Ιουδαίων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο χασιδικές ομάδες κατέφυγαν στην Αμερική.

Παρά την πολυμορφία και τις εξωτερικές επιδράσεις που τον επηρέασαν κατά καιρούς, ο ιουδαϊκός μυστικισμός κράτησε μιά δική του δυναμική ενότητα, με άξονα την Παλαιά Διαθήκη, την κυριαρχία του λόγου και την εσχατολογική προσδοκία.

Ισλαμικός Μυστικισμός - Σουφισμός

Σκοπός και προσπάθεια των μουσουλμάνων μυστικών, των σούφι, υπήρξε η υπέρβαση της ατομικότητας, ο εκμηδενισμός του εγώ, η πλήρης παράδοση στον Αλλάχ, η αγαπητική προσκόλληση στον Θεό. (Για τις πηγές, την ιστορική

διαδρομή, βλ. *Ισλάμ*. Πνευματικά ρεύματα. Σουφισμός.) Οι πρώτοι «σούφι» (sufi) υιοθέτησαν τα πρότυπα ασκητισμού και την πνευματικότητα των χριστιανών αναχωρητών της ερήμου. Το μάλλινο ένδυμα «σούφ», από το οποίο μάλλον προήλθε το όνομά τους, υπενθυμίζει αυτή την επίδραση. Στο μεγαλύτερο ποσοστό του ο ισλαμικός μυστικισμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ερωτικός. Πολλά κείμενα των σούφι φανερώνουν εκπληκτική ομοιότητα στο πνεύμα, ακόμα και στην έκφραση, συγχρόνων τους μυστικών της δυτικής Χριστιανοσύνης.

Κατά την πρώτη περίοδο του Σουφισμού η έκφραση του θείου έρωτα είχε χαρακτήρα συγκρατημένο και εναρμονιζόταν με την ατμόσφαιρα του Κορανίου και των Χαντίθ. Αργότερα απέκτησε δική του ορμή και πάθος. Στον πρώτο αυτό ερωτικό μυστικισμό δεσπόζει η ευγενική μορφή της Rabi^c al-^cAdawiya (θάν. 801 μ.Χ.). Με ερωτική αφοσίωση στον Θεό, αδιαφορεί για κάθε ανταμοιβή, ανησυχία ή φόβο. Από τις ωραιότερες προσευχές των μυστικών παραμένει η περίφημη δέηση της: «Αν σε λατρεύω από τον φόβο της Κολάσεως, ρίξε με στο πυρ της Κολάσεως. Κι αν σε λατρεύω με την ελπίδα του Παραδείσου, απόκλεισε με από τον Παράδεισο. Αλλ' αν σε λατρεύω μόνο για χάρη Σου, μη μου στερήσεις το αιώνιο κάλλος Σου!».

Οι νεοπλατωνικές κατηγορίες, πού υιοθέτησαν μερικοί πρωταγωνιστές του Σουφισμού, δυνάμωσαν θεωρητικά τη μυστική κίνηση μέσα στο Ισλάμ, αλλά ευνόησαν και την ανάπτυξη στους κόλπους της ενός είδους μονισμού. Απόψεις του Πλωτίνου υιοθέτησε ο al-Junaid (θάν. 910 μ.Χ.), όμως με την ευφυΐα και τη σύνεση του παρέμεινε μέσα στην ισλαμική ορθοδοξία. Στον κόσμο αυτό, εφόσον βρίσκεται σε μεταστροφή και ένωση με τον Θεό, ο μυστικός είναι γεμάτος χαρά. Με τον Τζουνάιντ, η μυστική θεολογία των σούφι έφθασε σε ωριμότητα και συστηματική ενότητα.

Τα καθιερωμένα σύνορα της μουσουλμανικής θρησκευτικότητας ξεπέρασε σε μιά έκρηξη εκστατικής βιωματικής εμπειρίας ο al-Hallaj (θάν. 922 μ.Χ.). Ξεκινώντας από τη βεβαιότητα ότι ο Θεός είναι αγάπη και ότι δημιούργησε τον άνθρωπο κατ' εικόνα Του, τόνισε ότι ο άνθρωπος πρέπει να ανακαλύψει μέσα του τη θεία εικόνα και να φθάσει στην ένωση με τον Θεό. Μερικές από τις ιδέες του, όπως η φράση «Είμαι η αλήθεια» (πού μάλλον εκφράζει μιά παροδική συναίσθηση της ταυτότητας με τον Θεό, η οποία χαρίσθηκε άνωθεν), προκάλεσαν την αγανάκτηση των ορθοδόξων μουσουλμάνων, που τον καταδίκασαν σε σταύρωση. Ύστερα από την καταδίκη αυτή, οι σούφι έγιναν πιο προσεκτικοί στις διατυπώσεις και αιγιματικότεροι στις εκφράσεις τους. Η ερωτική ορολογία αποτέλεσε το δυναμικότερο εκφραστικό τους μέσο. Με τη βοήθεια σειράς ασκήσεων, που οδηγούν σε εκστασιακές καταστάσεις, η αγάπη αυτή φθάνει στη βεβαιότητα της ενώσεως με τον Θεό, τόσο που οι μουσουλμάνοι μυστικοί να ζητούν να λειώσουν

μέσα στη θεία αγάπη.

Στην πλειοψηφία τους οι μουσουλμάνοι ασκητές έδειξαν σεβασμό στις βασικές ισλαμικές αρχές. Ορισμένες όμως ακραίες διατυπώσεις και πρακτικές των σούφι δημιούργησαν μεγάλη καχυποψία στους εκπροσώπους του παραδοσιακού Ισλάμ. Η αντίθεση έφθασε κατά τον 10ο αι. σε έντονη αντιπαράθεση. τη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στο σουννιτικό Ισλάμ και τον Σουφισμό πέτυχε ο al-Ghazali (θάν. 1111 μ.Χ.). Αφού αναζήτησε μέσα στην άσκηση και τη μυστική εμπειρία το Απόλυτο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτό δεν αποκτάται με θεωρητική ενασχόληση, αλλά βιώνεται μέσα σε προσωπική αλλαγή και έκσταση. Έθεσε την εμπειρία πάνω από το γράμμα του νόμου και εδραίωσε τον ισλαμικό ορθόδοξο μυστικισμό, παλινорθώνοντας στο κέντρο της ισλαμικής ευσέβειας το δέος ενώπιον του Θεού και εναρμονίζοντας θεολογία και μυστικό βίωμα.

Από τα πιο αγαπητά βιβλία των σούφι παραμένουν τα δίστιχα του Jalal al-din al-Rumi (θάν. 1273 μ.Χ.). Οι δερβίσηδες θεωρούν το βιβλίο αυτό ιερό και το τοποθετούν κοντά στο Κοράνιο. Τα κείμενα του, γεμάτα από εικόνες και δυνατές ιδέες, διατυπωμένα με έξοχο ποιητικό τρόπο, καθόρισαν τη μετέπειτα πορεία του ισλαμικού μυστικισμού.

Με τον Ibn ḤArabi (θάν. 1240 μ.Χ.) έγινε ζωηρότερη η εξάρτηση από τον Νεοπλατωνισμό και η κίνηση προς τον μονισμό. Ο αλ-Άραμπι, που μαζί με τον αλ-Γαζάλι θεωρούνται οι φιλοσοφικότεροι των σούφι, δεν εγκατέλειψε την εικονική ερωτική γλώσσα και προσπάθησε να ολοκληρώσει το νεοπλατωνικό του δράμα με την κορανική διδασκαλία περί ανθρώπου και Θεού. Ο Θεός πάντοτε υπερβαίνει τη δημιουργία, αλλά με τη μεσολάβηση του ανθρώπου ο δημιουργημένος κόσμος επιστρέφει στην πρωταρχική του ενότητα. Οι διδασκαλίες του τελικά μαρτυρούν δογματική αδιαφορία, αποκλίνοντας σε πανθειστικές αντιλήψεις.

Στην κατά συνθήκη ευσέβεια των κρατούντων, οι σούφι αντιδρούσαν με τρόπο σιωπηλό, βιωματικό και συχνά συγκλονιστικό. Μετά τον 12ο αιώνα, το σουφικό μυστικό ρεύμα οδήγησε στη δημιουργία των μουσουλμανικών μοναχικών κοινοτήτων (ταρίκα). Πολλοί, αναζητώντας τη μυστική εμπειρία, κατέφευγαν σ' ένα γέροντα που ανελάμβανε την καθοδήγηση τους με βασικό στοιχείο αυτής της μαθητείας όχι τόσο τη γνωσιολογική κατάρτιση, όσο την πνευματική και ψυχική ανάπτυξη τους. Η διαδικασία αυτή απαιτούσε οργανωμένη κοινότητα, και καθεμιά από αυτές ανέπτυξε τα δικά της κέντρα, όπου διαβίωναν τα μέλη της, τους δικούς της κανόνες, αρχές, τελετές, μυστικά, πνευματική ατμόσφαιρα. Δεν σημαίνει ότι όλα τα μέλη τους θα μπορούσαν να θεωρηθούν μυστικοί. Εντούτοις, μέσα στην ατμόσφαιρα τους καλλιεργήθηκε, με επιμέλεια και προσδοκία, το μυστικό βίωμα. Από τις πιο γνωστές περιπτώσεις είναι οι δερβίσηδες, που με

τελετουργικούς χορούς και με άλλα μέσα επιδίωκαν την έκσταση, για να πλησιάσουν τον Θεό. Καθώς τα τάγματα των δερβίσηδων εξαπλώνονταν σε διάφορα μέρη, η μυστική διάθεση και ζωή έφθανε σε όλα τα στρώματα του ισλαμικού κόσμου και η αναζήτηση μυστικών εξάρσεων και οραμάτων πήρε μεγάλες διαστάσεις. Στις μέρες μας παρουσιάζεται και πάλι νέα αναζωπύρωση του σουφικού ενδιαφέροντος.

Χριστιανικός Μυστικισμός

Γενικά

Ο Χριστιανισμός δεν ταύτισε την αγιότητα και το ιδανικό του με την επίτευξη μυστικής εξάρσεως. Αλλά το γεγονός της σαρκώσεως του Θείου Λόγου κάνει οντολογικά και υπαρξιακά δυνατή την κοινωνία και ένωση του ανθρώπου με τον απρόσιτο Θεό. Οι ρίζες του χριστιανικού μυστικισμού βρίσκονται στην Καινή Διαθήκη και προπαντός στα κείμενα του ευαγγελιστή Ιωάννη και του αποστόλου Παύλου. Η χριστιανική εμπειρία είχε πάντοτε αφετηρία, κινητήρια δύναμη και κριτήριο την *Αγία Γραφή*. Από την Ιωάννεια θεολογία πήγασαν τα βασικά μυστικά χριστιανικά ρεύματα: ο μυστικισμός της θείας «εικόνας» που τείνει προς το «καθ' ομοίωσιν» και ο μυστικισμός της αγάπης. Ο ίδιος ο Χριστός, μετά την υπογράμμιση του γεγονότος, ότι «εγώ εν τω πατρί και ο πατήρ εν εμοί έστιν» (Ίω. 14:11), τόνισε στους μαθητές του «μείνατε εν εμοί καγώ εν υμίν» και «ο μένων εν εμοί καγώ εν αυτώ» (15:4-5). Υπογράμμισε όμως συγχρόνως ότι ο δρόμος γι' αυτή την αγαπητική ένωση δεν είναι μιά συναισθηματική ή, πολύ περισσότερο, μιά μυστικοπαθής φυγή, αλλά συντονισμός με τη δική του ζωή. «Ο έχων τας εντολάς μου και τηρών αυτάς, εκείνος εστί ο αγαπών με· ο δε αγαπών με αγαπηθήσεται υπό του πατρός μου, καγώ αγαπήσω αυτόν και εμφανίσω αυτώ εμαυτόν» (14:21). Πολλά χωρία της Καινής Διαθήκης αναφέρονται στην ανάγκη και τη σημασία του «εν Χριστώ» είναι. Στις επιστολές του αποστόλου Παύλου είναι διάχυτη η μυστική εμπειρία που στρέφεται γύρω από τον άξονα, «ζω δε ουκέτι εγώ, ζή δε εν εμοί Χριστός» (Γαλ. 2:20).

Μαθητής του Ιωάννη ο Ιγνάτιος ο Θεοφόρος (+113/4) εκφράζει βαθύ μυστικό βίωμα γράφοντας στους Ρωμαίους, «ο εμός έρωσ εσταύρωται». Η πρώτη απόπειρα για θεωρητική συστηματοποίηση του χριστιανικού μυστικισμού έγινε από τον Ωριγένη (185-254), ο όποιος ανέπτυξε τη θεολογία της εικόνας του Θεού μέσα στον άνθρωπο. Η έμφαση στον οντολογικό χαρακτήρα αυτής της εικόνας (που δεν είναι απλό εξωτερικό αντίγραφο) παραμένει σε όλη τη χριστιανική παράδοση και της προσφέρει σταθερά τη μυστική της δύναμη. Μολονότι όμως ο Ωριγένης, ως απώτατη βαθμίδα της πνευματικής τελειώσεως έβλεπε τη θεωρία και τη γνώση, η θεολογία του διακρίνεται από τη νεοπλατωνική με την προνομιακή θέση που έδωσε

στην αγάπη. Πρώτος αυτός μίλησε επίσης για τον θείο ερωτά: «Νύμφη ψυχή γαμουμένη Λόγω».

Στην πάροδο των αιώνων ο χριστιανικός μυστικισμός πήρε διάφορες μορφές, από τις όποιες εμφανέστερες είναι: 1. Η ησυχαστική «θεωρία» (Ησυχασμός Ανατολικής Εκκλησίας). 2. Η συναισθηματική ερωτική αφοσίωση, επικεντρωμένη στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού (διάφοροι μυστικοί της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας). 3. Η επαγωγική περισυλλογή και θεωρία (contemplation), που τονίζει την ενατενιστική προσευχή (Καρμελίτες, Ίγνατιανοί κ.ά.). 4. Η λατρευτική, που προβάλλει τη λειτουργική και μυστηριακή ζωή για την ανάβαση και ένωση με τον Θεό. Σε πολλές περιπτώσεις δεσπόζει το ένα στοιχείο χωρίς όμως να απουσιάζουν και τα άλλα και συχνά εμφανίζονται συνδυαστικές μορφές.

Κατά καιρούς γίνεται λόγος για επιδράσεις του νεοπλατωνικού μυστικισμού στον χριστιανικό. Οι διαφορές όμως παραμένουν καθοριστικές, π.χ.: 1. Η χριστιανική Εκκλησία επιμένει, και ο μυστικισμός που αναπτύχθηκε στα πλαίσια της το υιοθετεί πλήρως, ότι ο κόσμος, οι ψυχές, ή ύλη, είναι δημιουργήματα του Θεού και όχι απορροές του Θεού. 2. Ο χριστιανικός μυστικισμός απορρίπτει πλήρως την ένωση της ανθρώπινης ψυχής με τον Θεό σε μιά έννοια πανθεϊστική. 3. Αντιλαμβάνεται τον μυστικισμό όχι ως ένωση με τη θεία ουσία, αλλά ως θέα της θείας δόξας, ως ένωση αγάπης, ως μετοχή στις άκτιστες ενέργειες του Θεού, με τις όποιες ο άνθρωπος φθάνει στη «θέωση», γίνεται «κατά χάριν Θεός». 4. Ενώ στον νεοπλατωνικό μυστικισμό τονίζεται η ένωση της ψυχής με το απόλυτο Εν, κυρίως μέσω ασκητικής καθάρσεως και εκστάσεως, στον χριστιανικό δεσπόζει η συναίσθηση ότι, εφόσον ο Θεός είναι αγάπη, ο μόνος επιτυχής δρόμος για την ένωση του ανθρώπου με τον Θεό είναι η αγάπη. Το μυστικό χριστιανικό ρεύμα αναβλύζει από τις πηγές της θείας αποκαλύψεως και αδιάκοπα ανανεώνεται από αυτές.

Μετά τις γενικές αυτές παρατηρήσεις θα χαραχθεί αδρά η πορεία του χριστιανικού μυστικισμού στον δυτικό κόσμο και, τέλος, η εξέλιξη του Ορθόδοξου μυστικισμού, που μας αφορά περισσότερο, με επισήμανση των βασικών θεμάτων και χαρακτηριστικών του.

Δυτικός χριστιανικός μυστικισμός

Τη δυτική Χριστιανοσύνη επηρέασε προπαντός ο Αυγουστίνος (354-430), ο οποίος μίλησε για τη θεία εικόνα κυρίως με ψυχολογικούς όρους, αρχίζοντας από τη σχέση Δημιουργού -δημιουργήματος, την οποία η θεία έλξη και η ανταπόκριση του ανθρώπου σ' αυτήν μεταμορφώνει σε ταυτότητα. Αργότερα ο Johannes Scotus Eriugena (810-877), υιοθετώντας τη νεοπλατωνική φιλοσοφία και μεταφράζοντας

τα συγγράματα που φέρουν το όνομα του Διονυσίου Αρεοπαγίτου, έδωσε νέους χυμούς στον πρώιμο μεσαιωνικό μυστικισμό. Οι μυστικοί της Δύσεως παραμέρισαν τον μυστικισμό της εικόνας και στράφηκαν περισσότερο σ' έναν ιδιωτικό και συναισθηματικό μυστικισμό, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό τον ερωτικό χριστιανικό μυστικισμό.

Από τους διαπρεπέστερους υμνητές του πνευματικού ερωτά υπήρξε ο Βερνάρδος του Κλαιρβώ (1090-1153). Η αγάπη του ήταν χριστοκεντρική, ενατενίζουσα τον εσταυρωμένο Χριστό. τον 13ο αι. αναπτύχθηκε μιά νέα αντίληψη της σημασίας της σαρκώσεως του Λόγου και της σπουδαιότητας που έχει μετά από αυτήν όλη η δημιουργία. Έκτοτε η παρουσία του Θεού αναζητείται περισσότερο μέσα στη δημιουργία παρά έξω από αυτήν.

Ο Φραγκίσκος της Ασίζης (1182-1226) δίδαξε τους συγχρόνους του να αντιμετωπίζουν τη φύση με σεβασμό και αγάπη, καθώς επίσης τον άρρωστο και τον φτωχό άνθρωπο. Η ζωηρή συνείδηση της μοναδικής σημασίας που έχει το γεγονός ότι ο Θεός έγινε άνθρωπος χάρισε στον χριστιανικό ερωτικό μυστικισμό ευαισθησία για τον ανθρώπινο πόνο και ενδιαφέρον για το κοινωνικό γίνεσθαι. Πολλοί δυτικοί μυστικοί, όπως η Αικατερίνα της Σιέννας (1347-1380) και ο Ιγνάτιος Λογιόλα (1491-1556), έζησαν δραστήριο βίο και επηρέασαν ευρύτερα την κοινωνία.

Ο μεσαιωνικός μυστικισμός έφθασε σε μεγάλα ύψη με τον Έκαρτ (Johannes Eckhart, 1260-1327), που θεωρείται ο σημαντικότερος μυστικός θεολόγος της Δύσεως. Συνύφανε αυγουστίνειες και ελληνικές θεωρίες με μιά τολμηρή αποφαιτική θεολογία και δημιούργησε ένα επιβλητικό σύστημα, με κέντρο της θεολογικής του οντολογίας την εικόνα, οδηγώντας τον μυστικισμό της εικόνας στα απώτατα όρια. Ο άνθρωπος καλείται να αποκτήσει συνείδηση του θείου στοιχείου που υπάρχει μέσα του. Η νέα γέννηση του Χριστού στα μύχια της ψυχής αποτελεί τον σκοπό της ιστορίας της σωτηρίας. Ο Έκαρτ επιμένει ότι η μυστική ένωση δεν αποτελεί προνόμιο ορισμένων, αλλά βασική κλήση και τελικό σκοπό της ανθρωπότητας. Για να επιτύχει όμως αυτό ο άνθρωπος, δεν φθάνει μιά διανοητική διαδικασία· απαιτείται απόσυρση από τα εγκόσμια και απάρνησή τους. Τις ιδέες αυτές απλοποίησε ο J. Tauler (;1300-1361), κηρύττοντας έναν προσωπικό, βιωματικό Χριστιανισμό. Αργότερα ο Ολλανδός Jan van Ruysbroek (1293-1381) συμπεριέλαβε στον μυστικισμό της εικόνας ένα μυστικισμό της κτίσεως.

Από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους του ερωτικού μυστικισμού της Δύσεως υπήρξαν οι Ισπανοί, Θηρεσία της Άβιλλας (1515-1582) και Ιωάννης του Σταυρού (1542-1591). Ο τελευταίος, που υπήρξε και πνευματικός της Θηρεσίας, περιέγραψε την πνευματική ζωή ως αυξάνουσα κάθαρση – μιά πορεία που αρχίζει

με τη νύκτα των αισθήσεων, προχωρεί στη νόηση και καταλήγει στον γνόφο της ενώσεως με τον Θεό. Άλλοι μυστικοί αποκάλεσαν τη δεύτερη και τρίτη φάση, φωτισμό και ένωση αντίστοιχα. η Θηρεσία αναφέρθηκε στη μυστική αγαπητική ένωση ως «γάμο» και περιέγραψε τέσσερις βαθμίδες που οδηγούν στον Θεό: Αυτοσυγκέντρωση, συνδυασμένη με προσευχή. Προσευχή της ησυχίας. Συνενωτική προσευχή, στην οποία βούληση και νους βρίσκονται ενωμένα με τον Θεό. Εκστατική ένωση (*unio mystica*). Οι διδασκαλίες αυτές επηρέασαν ευρύτερα τον ρομαντικό μυστικισμό των νεοτέρων χρόνων και καλλιέργησαν μιά μυστική διάθεση στοχαστικής, συναισθηματικής και εκστατικής προσευχής.

Μυστικά ρεύματα διαχύθηκαν και στον χώρο των προτεσταντικών κοινοτήτων, που διαμορφώθηκαν από τη μεταρρύθμιση. Το πρώτο εκπροσωπούν ο V. Weigel (1533-1588), που συνέθεσε παραδοσιακές ιδέες από τον Γνωστικισμό και τον Παράκελσο, σ' ένα απαρτισμένο σύστημα. Το δεύτερο ρεύμα πήγασε από τον J. Bohme (1575-1624), το οποίο, στην αρχή μεν συνάντησε σοβαρές αντιδράσεις, αργότερα όμως επηρέασε τη γερμανική πνευματικότητα, όταν αναπτύχθηκε ο μυστικοπαθής ευσεβισμός. Στον αγγλοσαξονικό κόσμο διακεκριμένος μυστικός υπήρξε ο G. Fox (1624-1691), ιδρυτής των Κουάκερων. Με την ανάπτυξη του γερμανικού ιδεαλισμού και με τον F. Schleiermacher ο μυστικισμός προσείλκυσε το ενδιαφέρον της θεολογίας. Αργότερα ο R. Otto επισήμανε τη βαθιά σχέση του μυστικού βιώματος με την ουσία της θρησκείας.

Ανατολικός Ορθόδοξος μυστικισμός

Δύο μεγάλα αρτεσιανά φρέατα μυστικής εμπειρίας, από τα όποια άντλησε ο Ορθόδοξος βυζαντινός μυστικισμός στην πρώτη του φάση, υπήρξαν ο αγ. Γρηγόριος Νύσσης (335/340-394;) και ο μοναχός Ευάγριος ο Ποντικός (345-399). Ο πρώτος τόνισε ότι η ψυχή μπορεί να φθάσει Εκείνον, ο οποίος βρίσκεται πέρα από οποιαδήποτε διανοητική σύλληψη, μέσα στον «φωτεινό γνόφο», και ακόμη καθόρισε τη μυστική εμπειρία ως εν αγάπη ένωση μετά του Θεού. Ο Ευάγριος έθεσε ως κέντρο του μυστικισμού τον νου.

Τον 5ο αι. έργα αποδιδόμενα στον Μακάριο διαμορφώνουν μιά νέα πηγή εμπνεύσεως του Ορθόδοξου χριστιανικού μυστικισμού, υπογραμμίζοντας την αντίληψη ότι το κέντρο του ανθρώπινου προσώπου βρίσκεται *εις την καρδίαν*. Ο Ευάγριος, επηρεασμένος από τη νεοπλατωνική φιλοσοφία, έβλεπε τον άνθρωπο ως νουν αιχμαλωτισμένο στην ύλη και συνεπώς το σώμα χωρίς μετοχή στην πνευματική ζωή. Τα «Μακαριακά κείμενα», ποτισμένα από τη βιβλική σκέψη, αντικρίζουν τον άνθρωπο ως ένα ενιαίο σύνολο. Βάση του μυστικισμού που αντιπροσωπεύουν αποτελεί η σάρκωση του Λόγου. Η αδιάλειπτη προσευχή δεν

οδηγεί έτσι στην απελευθέρωση του πνεύματος από τα δεσμά της σάρκας, αλλά εισάγει τον άνθρωπο στην εσχατολογική πραγματικότητα της βασιλείας του Θεού με όλη την ύπαρξη -πνεύμα και σώμα.

Τα κείμενα που φέρουν το όνομα του Διονυσίου του Αρεοπαγίτου , υπογραμμίζοντας έντονα την αποφαιτικότητα στη θεολογία, αναπτύσσουν τη θεωρία της «θέας του Θεού», της ενώσεως με τον Θεό και παρακινούν τον άνθρωπο να απαλλαγεί από τις αισθήσεις και τις νοητικές λειτουργίες, για να συναντήσει τον Θεό μέσα στον θείο γνόφο, για να απολαύσει τη χαρά της θέας Του, μολονότι και αυτή θα παραμένει ασαφής. Τα «Αρεοπαγιτικά» κείμενα κάνουν λόγο για μιά κλιμακωτή ανάβαση. Σ' ένα σύστημα «προόδων» αντιστοιχούν ποικίλοι βαθμοί ελλάμψεως. Ο σκοπός είναι να υψωθεί ο άνθρωπος και να φθάσει τον Μοναδικό. Τελικά, αυτή η άνοδος είναι χάρισμα Θεού.

Στον μυστικισμό που αναπτύσσεται με κέντρο τη Μονή Σινά, η «προσευχή του Ιησού» αποκτά ήδη στον 7ο αι. έναν κεντρικό ρόλο ως προσευχή διανοίας και καρδιάς. Στην τελευταία φάση της πρώτης περιόδου του βυζαντινού μυστικισμού δεσπάζουν ο αγ. Ιωάννης ο Σιναΐτης, συγγραφέας της Κλίμακος (580-670 ή μάλλον 525-600) και ο αγ. Μάξιμος ο Ομολογητής (580-662). Το έργο του πρώτου κινείται στη γραμμή ενός μυστικισμού του γίγνεσθαι κατά το θέλημα του Θεού. Στην κορυφή τοποθετούνται οι τρεις αρετές -της πίστεως, της ελπίδας και της αγάπης- και η έμφαση δίνεται στην «προσευχή του Ιησού», που τοποθετείται στο κέντρο της ησυχαστικής πνευματικότητας, στη συνένωση του ονόματος του σαρκωμένου Λόγου με την αναπνοή.

Ο αγ. Μάξιμος, που αποτελεί σπουδαίο ορόσημο στην εξέλιξη του βυζαντινού μυστικισμού, ανέπτυξε το θέμα της θεώσεως, εφαρμόζοντας το χριστολογικό δόγμα στην πορεία της εσωτερικής ζωής. Επισήμανε τις σχέσεις των επί μέρους σταδίων της μυστικής εμπειρίας μεταξύ τους και διευκρίνισε ότι, έως την ολοκλήρωση της, τη «θεωρία» πρέπει να συνοδεύει σύνολο το ήθος με οδηγό την αγάπη. Ο μυστικισμός του Μαξίμου επεκτείνεται και αγκαλιάζει οργανικά το όλον. Ο χριστοποιημένος άνθρωπος ανεβαίνει προς τον Θεό μαζί με το σώμα σε σύνδεσμο με τον ορατό κόσμο και ακόμη υψώνει μαζί του όλη τη δημιουργία, διότι αυτός είναι ο κεντρικός κρίκος που ενώνει τα διαφοροποιημένα μέρη του κόσμου.

Στους επόμενους αιώνες εμπεδώνονται τα επιτεύγματα της μυστικής παραδόσεως της Ανατολής. Στην καμπή της χιλιετηρίδας υψώνεται μιά μεγαλειώδης κορυφή του βυζαντινού μυστικισμού, ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος (949-1022; -κατ' άλλους 957-1035) με τους μαθητές του, μεταξύ των οποίων διακρίνεται ο Νικήτας Στηθάτος. Η μυστική εμπειρία του Συμεών χαρακτηρίζεται από ένταση, θέρμη, τόνο απόλυτα προσωπικό. Πρωτοτυπεί ιδιαίτερα στη διδασκαλία περί φωτός,

περιγράφοντας βαθιές και συνεχείς προσωπικές εμπειρίες. Σχεδόν σε κάθε σελίδα των έργων του απαντούν αναφορές στο «φως», στην «έλλαμψη» και σε άλλες παρόμοιες λέξεις. ο μυστικισμός του όμως αναπνέει έντονα σε μιά ατμόσφαιρα χριστολογική, αναστάσιμη, αγιοπνευματική, εσχατολογική.

Νέα άνθηση του βυζαντινού μυστικισμού εμφανίζεται από τα μέσα του 13ου αι. έως το τέλος του 14ου, με την ησυχαστική κίνηση. Σ' αυτή την περίοδο κέντρο δεν είναι πλέον το Σινά ή οι κύκλοι της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά ο Άθως και η γειτονική Θεσσαλονίκη. Χαρακτηριστικό του ησυχασμού αποτελεί η προσπάθεια για την απόκτηση μιας καταστάσεως απόλυτης ηρεμίας και ησυχίας, η όποια παραμερίζει ψαλμωδίες, μελέτη, καθαρά διανοητική ενασχόληση. Στην προσπάθεια αυτή, που έχει κέντρο της την καρδιά του ανθρώπου, συμβάλλουν η επανάληψη της προσευχής του Ιησού και άλλες πρακτικές ενέργειες που βοηθούν στη συγκέντρωση του νου.

Αποφασιστική για τη θεολογική θεμελίωση του ησυχασμού υπήρξε η συμβολή του αγ. Γρηγορίου του Παλαμά (1296-1359), που αρχικά μόνασε στο Άγιον Όρος και αργότερα έγινε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ο Παλαμάς τοποθέτησε τον χριστιανικό μυστικισμό μέσα στο γενικότερο θείο σχέδιο της σωτηρίας. Η βασική διάκριση γίνεται μεταξύ κτιστού και ακτίστου· του κτιστού σύμπαντος και των ακτίστων ενεργειών του Θεού. Ο «υπερούσιος» Θεός δεν μπορεί να ταυτισθεί με οποιαδήποτε κτιστή αντίληψη και ιδέα, πολύ περισσότερο με τη φιλοσοφική έννοια της ουσίας. Ο άνθρωπος κατά την έλλαμψη μετέχει στις άκτιστες θείες ενέργειες. «Η θεία και θεοποιός έλλαμψις και χάρις ουκ ουσία, αλλ' ενέργεια εστί του Θεού». Η παλαμική σκέψη, υψώνοντας την αυθεντία των Γραφών, αποκαθιστά την αξία της ύλης, την οποία ο ελληνικός ιδεαλισμός έτεινε να αρνηθεί. Το ανθρώπινο πνεύμα είναι στην πραγματικότητα εξίσου ριζικά διάφορο από τον Θεό, όσο και το σώμα. Και ο Θεός, δίνοντας τη χάρη Του, σώζει τον όλο άνθρωπο, το σώμα και το πνεύμα Του.

Στην ίδια γεωγραφική περιοχή και περίπου στην ίδια εποχή με τον Παλαμά ο Νικόλαος Καβάσιλας (1322-1391), αναπτύσσοντας τη διδασκαλία του για τα Μυστήρια, αναφέρθηκε στα θέματα της σωτηρίας και της ενώσεως με τον Θεό. Ούτε οι ναοί, δίδαξε, ούτε οποιοσδήποτε άλλος ιερός χώρος είναι τόσο άγιος, όσο ο άνθρωπος, με τη φύση του οποίου κοινωνεί ο ίδιος ο Χριστός. Ο μυστικισμός του Καβάσιλα χαρακτηρίζεται από βαθιά χριστολογική αίσθηση και προσήλωση στην οντολογική πραγματικότητα του Σώματος του Χριστού, «ο εστί η Εκκλησία».

Η βυζαντινή παράδοση συνέχισε να επηρεάζει τις τουρκοκρατούμενες Ορθόδοξες χώρες. από τα τέλη του 18 αι. η Φιλοκαλία του αγ. Νικόδημου του Αγιορείτου (εκδ. 1782) αποτέλεσε τη χρηστομάθεια του Ορθόδοξου μυστικισμού, αρδεύοντας το

νεότερο Ορθόδοξο ήθος*.

Βασικά θέματα του βυζαντινού μυστικισμού

Οι όροι-κλειδιά, γύρω από τους οποίους περιστρέφονται τα βυζαντινά μυστικά κείμενα, είναι: «γνώσις», «ησυχία», «νήψις», «προσευχή», «απάθεια», «κάθαρσις του νοός», «άσκησις», «πράξις», «θεωρία», «έκστασις», «έλλαμψις», «μνήμη Θεού», «θεατού Θεού», «θείο φως», «μέθεξις», «θείος έρως», «θέωσις». Την ιδιοτυπία του μυστικού βιώματος εκφράζουν επίσης οι αντινομικοί συνδυασμοί που αγκαλιάζουν διαλεκτικά τη χριστιανική εμπειρία: «λαμπρός γνώφος», «ευφρόσυνο πένθος», «νηφαλία μέθη» κ.α. Ενώ όμως την προσοχή πολλών μελετητών ελκύει η ιδιοτυπία ορισμένων από τους ανωτέρω όρους της Ορθόδοξης μυστικής θεολογίας, εντούτοις δεν πρέπει να παραθεωρείται ότι από τις περισσότερες επαναλαμβανόμενες έννοιες στους Ορθόδοξους μυστικούς είναι οι όροι: «Θεός», «Ιησούς», «Χριστός», «Πνεύμα», «Αγία Τριάς», «χάρις», «εντολαί», «Σταυρός», «Ανάστασις», «αγάπη».

Τα τυπικότερα στοιχεία του βυζαντινού μυστικισμού είναι:

α) Η ήρεμη έκσταση, στην οποία συμβάλλει η αδιάλειπτη νοερά προσευχή και ο νους με τη συμμετοχή των αρετών. Ο βυζαντινός μυστικισμός δεν γνωρίζει τους τύπους εκείνους εκστάσεως που συναντούμε σε άλλα θρησκευόμενα (Σαμανισμό, αφρικανική πνευματοληψία, διονυσιακή έκσταση, δερβίσηδες κ.λπ.), η οποία σχετίζεται με τεχνικές ψυχοσωματικών διεγέρσεων, χορούς, ναρκωτικά κ.λπ. Ούτε ακόμη ταυτίζεται με την έκσταση των μυστηριακών θρησκειών ή τη φιλοσοφική λεγόμενη έκσταση των πλατωνικών και νεοπλατωνικών, με την έξοδο δηλαδή του νου από το σώμα, από τον χρόνο, για να λειτουργήσει δήθεν καθαρά.

β) Γνώση – αγνωσία. Όσο περισσότερο γνωρίζει ο άνθρωπος τον Θεό, τόσο περισσότερο συνειδητοποιεί το ακατάληπτο της ουσίας Του. Συχνότατες είναι οι αποφαιτικές διατυπώσεις, όπως «υπερούσιος αοριστία» (Διονύσιος Αεροπαγίτης), «υπερ-άρρητος», «υπεράγνωστος» (Μάξιμος).

γ) Έλλαμψη και θέρμη. η πολυδιάστατη εμπειρία του φωτός έχει άμεσες χριστολογικές, πνευματολογικές και εσχατολογικές συναρτήσεις. Η μυστική θεωρία προεκτείνεται σε θέα εσχατολογική, έξοδο από την Ιστορία προς το αιώνιο φως της Δευτέρας Παρουσίας. Παρά τη συχνότητα όμως και τη σημασία του φωτός, ποτέ δεν δόθηκε το βάρος σε εξωτερικά φαινόμενα. Αυτά θεωρήθηκαν μόνο μιά πλευρά της θέας του Θεού. ο ουσιαστικός σκοπός παρέμεινε η συνάντηση του προσώπου του Χριστού.

δ) «Θεῖος ἔρως». Ἐνῶ ἡ λέξη «ἔρως» ἐπανέρχεται στα κείμενα των βυζαντινῶν μυστικῶν, οἱ ἐρωτικές περιγραφές εἶναι λιτές και διαφοροποιούνται σαφῶς ἀπὸ ἀνάλογες σελίδες του μουσουλμανικοῦ ἢ του ινδουιστικοῦ μυστικισμοῦ. Ἀκόμα και σε σχέση με τους δυτικούς μυστικούς, οἱ ὅποιοι συχνά χρησιμοποιοῦν ρομαντικές και ρεαλιστικές περιγραφές, οἱ Βυζαντινοὶ διαφέρουν ὅταν μιλοῦν για τον ἔρωτα του Θεοῦ - ὅπως οἱ ἀποπνευματωποιημένες βυζαντινές εἰκόνες ἀπὸ τα δυτικοχριστιανικά ἀγάλματα. «Ὁ θεῖος ἔρως», «ο μακάριος ἔρως», δεν νοεῖται σαν μιά συναισθηματική διέγερση. Δένεται ἀμεσα με την ἀγάπη στην καθολική της μορφή, στην οποία δίνεται σταθερά το πρωτεῖο.

ε) Μία διαλεκτική τάση μεταξύ «ἔχειν» και «μη ἔχειν», μεταξύ στάσεως και συνεχούς κινήσεως, συνεχούς ἐπεκτάσεως σε νέες ἐμπειρίες «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», δεσπόζει στον βυζαντινὸ μυστικισμό. Ἡ ἀνέλιξη αὐτή συνδυάζεται με βαθιά ταπείνωση, ευγνώμονη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴ θεία χάρη και ἀνοικτή συνείδηση στην ιστορική, ἐσχατολογική προοπτική.

στ) «Θέωσις». Οἱ βυζαντινοὶ θεολόγοι, στηριγμένοι βιωματικά στη θεολογία τῆς σαρκώσεως, οδηγοῦνται σταθερά σε μιά θεολογία τῆς θεώσεως. Ὁ αγ. Μάξιμος, ὁ ὅποιος ἰδιαίτερα ἐπιμένει σ' αὐτὴν τὴ διδασκαλία, τονίζει ὅτι τὸ δράμα του Θεοῦ στον γνόφο εἶναι ἤδη μετοχή στον Θεό. στη θέωση τελικά οδηγεῖ ἡ μετοχή και ἡ μέθεξη των ἐνεργειῶν του Θεοῦ. Γινόμαστε «θεοὶ κατὰ χάριν», θεοὶ, «ἀνευ τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος». Πρόκειται για ἕνα τολμηρὸ δράμα, γεμάτο ἐμπιστοσύνη στη δύναμη τῆς θείας χάριτος, πίστη στην οντολογική ἀλλοίωση που συντελεῖται στον κόσμον με τὴ σάρκωση του Χριστοῦ και τὴ συνεχὴ δράση του Ἁγίου Πνεύματος, πλημμυρισμένο ἀπὸ ἀνεκκλάλητη αἰσιοδοξία για τον τελικὸ σκοπὸ του ἀνθρώπου.

(Σχετικά με τα χαρακτηριστικά του Ὁρθόδοξου μυστικισμοῦ βλ. κατωτέρω: Γιόγκα και Ὁρθόδοξος Ἡσυχασμός.)

Γενικά, ὁ Ὁρθόδοξος μυστικισμὸς παρουσιάζει ἡρεμὴ νηφαλιότητα και ἀνάταση, σε ριζική ἀντίθεση προς μυστικίζουσες θεοσοφικές ἢ ἀπόκρυφες θεωρίες και ψυχοσωματικές τεχνικές. Ὅλα εἶναι δῶρα τῆς χάριτος του Θεοῦ. Εκείνο που κυρίως καταθέτει ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἡ προαίρεση, τὸ μόνο οὐσιαστικὸ που ἔχει δικό του. Ἰδιαίτερα ἐξωτερικά φαινόμενα -ὅπως τα στίγματα, που εἶναι τόσο συχνά στους μυστικούς τῆς Δύσεως- δεν ἀναφέρονται στους μυστικούς τῆς Ἀνατολῆς. Πολλοὶ ἀπὸ τους τελευταίους προειδοποιοῦν ἰδιαίτερα για τον κίνδυνον των σωματικῶν οραμάτων ἢ φαντασιώσεων. Διότι και τα δύο καταστρέφουν τὴν ἐνότητα του ἀνθρώπου, τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἤρθε να ἀναστηλώσει.

Η μυστική εμπειρία στην Ανατολική Εκκλησία διαμορφώνει το ήθος, την εν γένει πνευματικότητα και λατρευτική ζωή της. Είναι τόσο ευρεία η ακτινοβολία του μυστικού βιώματος, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος γενικότερα για μυστική θεολογία και πνευματικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι κάθε τύπος μυστικισμού βρίσκεται σε οργανική σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο, τις δοξασίες και τις βασικές αρχές της θρησκείας, μέσα στην οποία αναπτύχθηκε. Επηρεάζεται από τις αφετηριακές θρησκευτικές της συλλήψεις, τον γενικότερο προσανατολισμό και αντίστοιχα τις επαναπροσδιορίζει και τις διαμορφώνει.

Βιβλιογραφία κατ' επιλογήν

Arberry, A.J., *Sufism; An Account of the Mystics of Islam*, G. Allen and Unwin, London 1950.

Blyth, R.H., *Zen and Zen Classics*, The Hokuseido Press, Tokyo 1970³. Butler, C, *Western Mysticism*, Constable, London 1967³. Dasgupta, S., *Hindu Mysticism*, Open Court, London 1927. Dupre, L., «Mysticism», *The Encyclopaedia of Religion*, (ed. M. Eliade):

Macmillan, New York, τομ. 10 (1987), pp. 245-261. Fedopov, G.P. (ed.), *A Treasury of Russian Spirituality*, Belmont, Mass, Nordlund 1975². [...]

* Ρωσικός μυστικισμός. Στην Ορθόδοξη Ρωσία αναπτύχθηκαν δύο ρεύματα μυστικισμού. Το ένα υπήρξε άμεση συνέχεια της βυζαντινής και γενικά της Ορθόδοξης παραδόσεως. Τροφοδοτήθηκε σταθερά από τη λειτουργική ζωή και τις μεταφράσεις βυζαντινών μυστικών, όπως της Φιλοκαλίας, που κυκλοφόρησε αρχικά στη σλάβονική και αργότερα (1894) στη ρωσική γλώσσα. Ασκητικές μορφές, όπως ο Παΐσιος Βελιτσκόβσκυ (1-1794), ο Σεραφείμ του Σάρωφ (1754-1833) και πολλοί άλλοι είχαν στη ζωή τους ζωηρά μυστικά βιώματα.

Το άλλο ρεύμα προήλθε από μεταφράσεις διαφόρων γνωστών και αγνώστων μυστικών συγγραφέων της δυτικής Χριστιανοσύνης, συνήθως ευσεβιστικών τάσεων, και παρουσίασε επικίνδυνες εξάρσεις και αιρετικές αποκλίσεις. Χαρακτηριστικές μορφές στη δεύτερη αυτή τάση υπήρξαν οι: Γρ. Σ. Σκοβορόντα (1722-1794), Ν.Ι. Νοβικόφ και Α.Φ. Λά-μπσιν. Τον 19ο αι. εμφανίσθηκαν στη Ρωσία διάφορες μυστικοπαθείς ομάδες, με πρωταγωνιστές την Ταταρίνοβα, τον Α .Π. Ντουμποβίσκυ, τον Κοτέλνικωφ (του οποίου οι οπαδοί ονομάσθηκαν «οχήματα του Πνεύματος» -«ντουχονότσι»), οι όποιες προκάλεσαν την αντίδραση της Εκκλησίας.

Σημαντικότερος εκπρόσωπος του ρωσικού μυστικισμού υπήρξε ο Βλ. Σολοβιόφ (1853-1900). Με σαφείς επιδράσεις από τον Νεοπλατωνισμό και τους μυστικούς της χριστιανικής Δύσης, όπως τους Eriugena, Bohme κ.α., ο Σολοβιόφ, έχοντας ο ίδιος έντονες προσωπικές μυστικές εμπειρίες, ανέπτυξε τις απόψεις του για τη μυστική πίστη, την «πανενότητα» του Θεού με το κοσμικό και ιστορικό σύμπαν κ.λπ. Αρχικά σλαβόφιλος, δέχθηκε 4 χρόνια πριν πεθάνει τη ρωμαιοκαθολική ομολογία. Κάπως πιο κοντά στην Ορθόδοξη παράδοση, ο θεολόγος και φιλόσοφος Α.Σ. Χομιάκωφ (1804-1860) πλούτισε τον ρωσικό μυστικό στοχασμό. Ξεκινώντας από τη μυστική εμπειρία της Εκκλησίας και στρεφόμενος γύρω από αυτήν, ανέπτυξε ένα μυστικισμό της ολοκληρώσεως και συναδελφότητας, που κέντρο του έχει το Πνεύμα του Χρίστου. Το έργο του άσκησε μεγάλη επίδραση στη μετέπειτα ρωσική θεολογική σκέψη.

Πηγή: Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου (Γιαννουλάτου), *Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού*, εκδ. Ακρίτας, σ. 319-355.

<http://bit.ly/1aHpXd4>